
DE HUIDIGE SITUATIE VAN ANACAMPTIS PYRAMIDALIS IN NEDERLAND

D.W. KAPTEYN DEN BOUMEESTER

Summary

Anacamptis pyramidalis is a very rare species in the Netherlands. It is still growing in two places in the dunes. There are five new sites in the Southwest and West of the Netherlands, all with few individuals. In the province of Limburg the species has disappeared on its natural sites. In the dunes an investigation on the population biology of the Pyramidal Orchid started in 1990.

Zusammenfassung

Anacamptis pyramidalis ist in den Niederlanden eine äußerst seltene Art. Sie wächst noch an zwei Stellen in den Dünen. Neuansiedlungen mit nur wenigen Exemplaren gibt es an fünf Stellen in Südwesten und im Westen des Landes. In der Provinz Limburg ist die Art an den natürlichen Standorten erloschen.

In den Dünen wurde 1990 mit Populationsuntersuchungen angefangen um mehr über Verhalten und Standortsansprüche der Art zu erfahren.

Samenvatting

Anacamptis pyramidalis is in Nederland een zeer zeldzame soort. Er zijn nog twee groeiplaatsen in de duinen en vijf nieuwe vestigingen in het zuidwesten en westen van het land. In Limburg is de soort op haar natuurlijke groeiplaatsen verdwenen.

In de duinen werd in 1990 met populatie-onderzoek begonnen om een inzicht te krijgen in gedrag en standplaatseisen van de soort.

Vroegere en huidige verspreiding

Het Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*) is in Nederland al lang een zeldzame soort. DEINUM (1944) beeldt een verspreidingskaartje uit 1937 af, waarop 9 uurhokken in de Noord- en Zuidhollandse duinstreek staan aangegeven, 1 op Texel, 3 op Voorne, 1 op de grens in Zeeuws-Vlaanderen en 2 in Zuid-Limburg. In de tekst staat: "volgens de laatste gegevens zou de soort niet meer in Zuid-Limburg voorkomen". Bovendien moet men er zich van bewust zijn, dat een kruis in een uurhok natuurlijk zowel op een

grote, ieder jaar terugkerende populatie kan slaan als op de éénmalige vondst van een enkel exemplaar!

VERMEULEN (1958) geeft als voorkomen: "zeldzaam in het Duin- en Krijtdistrict, vroeger bij Nijmegen".

Op de kaartjes bij KREUTZ (1987) is vooral de afname in het duingebied opvallend. Geheel vergelijkbaar met de kaartjes van 1937 zijn de nieuwe kaarten echter niet, omdat de uurhokindeling in 1950 gewijzigd is. Aangezien enige uurhokken aan elkaar grenzen en vermoedelijk op één groeiplaats betrekking hebben, kunnen we stellen, dat de negen uurhokken op de kaarten van 1937 op minimaal zes groeiplaatsen betrekking hebben. In 1987 zijn er echter nog slechts 2 groeiplaatsen over! Op de oude groeiplaatsen op Texel, Voorne en in Zeeuws-Vlaanderen heeft de soort niet standgehouden, maar daarentegen zijn er tussen 1981 en 1986 drie nieuwe vondsten in Zeeland gedaan. Het betrof aanvankelijk telkens één exemplaar. Op één plaats heeft uitbreiding plaatsgevonden, resulterend in 5 bloeiende exemplaren in 1989 en 4 in 1990 (mond.meded. Kreutz 1990). Daarnaast is de soort op Schiphol gevonden en voorzover de informatie reikt, komt zij hier nog steeds voor.

De beide oude groeiplaatsen in Zuid-Limburg zijn bij KREUTZ (1987) verdwenen (zie opmerking DEINUM), maar er zijn twee nieuwe voor in de plaats gekomen. Het betreft slechts weinig exemplaren (KREUTZ 1981, 1987). Inmiddels zijn deze ook al vier jaar niet teruggevonden en moet aangenomen worden, dat de soort in Limburg buiten de Orchideeëntuin niet meer voorkomt. In de Orchideeëntuin heeft de soort zich goed gevestigd en komt zij in redelijke aantallen voor.

In 1990 werd een nieuwe groeiplaats van het Hondskruid bekend: op de opgespoten terreinen ten westen van Amsterdam.

Wanneer wij de verspreiding van *Anacamptis pyramidalis* in België en de noordelijke helft van Duitsland bekijken, blijkt de soort ook daar zeldzaam te zijn. (LETEN, RYSY, WIENHÖFER)

De tegenwoordige groeiplaatsen

Op twee plaatsen in Zeeland ligt de groeiplaats in een wegberm, in één geval aan de bovenrand van een slootalud, waar de bodem uit kalkrijk zandig materiaal bestaat. Op beide plaatsen wordt er jaarlijks eenmaal in de nazomer gemaaid. Over de derde Zeeuwse vindplaats is niets bekend.

Evenmin is de situatie op Schiphol bekend. Het enorme terrein is alleen voor bepaalde categoriën werknemers van de luchthaven toegankelijk. Naast de betrekkelijk kleine oppervlakten die de startbanen innemen en waar terwille van de veiligheid frequent gemaaid wordt, zijn er grote gebieden, waar de laatste jaren een natuurvriendelijk maai-beheer uitgeoefend wordt. Hier hebben zich de laatste jaren vele bijzondere soorten planten kunnen vestigen.

De groeiplaats op de opgespoten terreinen ten westen van Amsterdam werd in juli 1990 bezocht. Het betrof vier bloeiende exemplaren van 40-50 cm (veel hoger dan de

gemiddelde hoogte van exemplaren in de duinen), die vlak bij elkaar stonden (foto pag. 73). De bodem bestaat grotendeels uit opgespoten zand, waarop zich een open, zeer gevarieerde vegetatie heeft ontwikkeld. Ter plaatse is de grond vrij bruin gekleurd en bij droogte voelt hij hard aan, zodat er wat klei of fijn slib in het zand zal zitten. Er groeit veel *Equisetum arvense*, maar ook *Dactylorhiza praetermissa* en een exemplaar *Ophrys apifera*. Van deze laatste soort staan er iets verder weg langs wilgebosjes vele tientallen!

De heer J. Walters, die een aantal kilometerhokken voor FLORON inventariseert, deelde mee in een ander deel van het gebied nog 1 exemplaar langs een weg aangetroffen te hebben.

Het terrein is bedoeld voor de vestiging van industrie, maar de prognoses waren wat erg optimistisch en het terrein kon door zijn ontwikkeling na het opspuiten eigenlijk als één groot botanisch veldlaboratorium fungeren. Een bedreiging voor het kleine groepje *Anacamptis* vormt echter het ongecontroleerde gebruik van het gebied voor recreatiedoeleinden en voor allerlei andere, deels illegale activiteiten.

Alleen de groeiplaatsen in de duinen kunnen als "oude" groeiplaatsen worden beschouwd. De soort komt hier in het Anthyllideto-Silenetum voor, de gemeenschap van Wondklaver en Nachtsilene. Van Wijk aan Zee is de soort al heel lang bekend, maar juist op de van oudsher bekende plekken komt de soort nu nog nauwelijks voor. De huidige grote concentratie bevindt zich op een noord-helling die op een ansichtkaart zonder jaartal van uitgave, maar verzonden in 1934 nog met een dennenbos begroeid is! Wel zullen de omringende duinen ook toen al geschikte blopen zijn geweest, zodat de soort niet van ver behoefde te komen. Op de noordhelling is het aandeel van de grassen vrij groot, waardoor er een vorm van beheer nodig is om het Hondskruid niet door de grasmasse te laten verdrukken. Buiten deze helling met de grootste concentratie planten (ca. 150-200 in de laatste jaren), is er aangrenzend een duingebied, waarin zeer verspreid meestal zo'n 25 exemplaren voorkwamen. In 1990 waren dat er echter minstens 160. Hoewel op sommige plekken de grassen ook tamelijk dominant zijn, lijkt dit duingebied meer op de groeiplaatsen bij Noordwijk.

Bij Noordwijk staat *Anacamptis* zeer verspreid. Altijd zijn er begeleidende planten uit de associatie van Wondklaver en Nachtsilene, maar vaak staan de planten ook tussen of bij Dauwbraam (*Rubus caesius*). Grassen spelen vergeleken met Wijk aan Zee een minder belangrijke rol in de vegetatie en er vindt geen beheer plaats. In 1990 werden hier door de heer B.J. Seckel en de auteur 21 bloeiende exemplaren gevonden. Naar later bekend werd, is het groeigebied is echter groter dan het bezochte gebied en het totale aantal exemplaren zal dus ook wat groter zijn.

Op de groeiplaatsen in de duinen kunnen de jaarlijkse aantallen exemplaren soms erg variëren. Waarschijnlijk oefent de regenval hierop de meeste invloed uit. VAN DIJK (1982) constateert na 8 jaar tellen, dat na grote droogte in mei en begin juni slechts geringe aantallen planten worden gevonden, terwijl na overvloedige regen in die

periode de aantallen hoog zijn.

Op de noordhelling in Wijk aan Zee was er een aantal jaren geleden een grote "explosie" van Hondskruid. Vele jaren had er een schaaap gegraasd, dat de vegetatie kort hield en goede condities schiep voor het voortbestaan van de Wondklaver-Nachtsilene-gemeenschap, maar ook de *Anacamptis* zelf niet versmaad zal hebben. Toen de begrazing gestaakt werd, kon de *Anacamptis* zich enige tijd goed vermeerderen. De grassen breidden zich echter ook sterk uit en na enkele jaren werd de vegetatie minder geschikt voor *Anacamptis* en liepen de aantallen weer terug. In het onlangs voor het gebied opgestelde beheersplan wil men weer (voorzichtig) met enige begrazing beginnen.

Onderzoek

Om meer te weten te komen over de groei van individuele exemplaren van *Anacamptis pyramidalis* en over de invloed van het klimaat en van andere externe factoren op de planten, is in 1990 begonnen met een populatieonderzoek. Wellicht kunnen de verzamelde gegevens van nut zijn voor het beheer van de groeiplaatsen en daarmee voor het behoud van de soort in ons land.

In beide kustplaatsen zullen op een of twee permanente kwadraten van 1 of 2 m² alle daar groeiende exemplaren van het Hondskruid in hun ontwikkeling worden gevolgd. De kwadraten kunnen zodanig worden benaderd, dat de eigenlijke groeiplaats niet hoeft te worden betreden. De meetpunten zijn onzichtbaar voor derden: stukken ijzeren buis die tot aan de bovenkant in de grond zijn geslagen en met een metaaldetector kunnen worden teruggevonden. Het meetvierkant bestaat uit (demontabele) plastic buis, zonder netwerk van draden op 1 dm afstand. Het gebruik van een binnenverdeling met draden zou teveel schade aan het Hondskruid en aan de overige vegetatie kunnen toebrengen. Door het gebruik van twee meetlatten kunnen de planten echter toch exact in kaart worden gebracht.

Tijdens de bloei in juli 1990 konden geen niet-bloeiende exemplaren van *Anacamptis* worden gevonden. Het lijkt daarom nuttig de groeiplaatsen ook vroeger in het seizoen te onderzoeken, omdat de mogelijk bestaat, dat niet-bloeiende exemplaren een kortere vegetatie-periode doormaken dan bloeiende, zoals ook is geconstateerd bij *Ophrys apifera*.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar:

de heer C.A.J. Kreutz voor informatie over het voorkomen in Zeeland en Limburg in aanvulling op de gepubliceerde gegevens;

Ir. P.L.J.M. Noelmans van het Staatsbosbeheer voor het verlenen van een onderzoeksvergunning.

Literatuur

- Bruggen, H.W.E. van: *Anacamptis pyramidalis* te Wijk aan Zee in 1974. *Gorteria* 7 (6): 100, 1974
- Deinum, D.: *De orchideeën van Nederland*. Amsterdam, [1944]
- Dijk, J. van: Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*). *Strandloper (Noordwijk)* 14 (4): 41-43, 1982
- Hoffmann, M.: *Anacamptis pyramidalis* (L) Rich. in Zeeuwsch-Vlaanderen gevonden. *Gorteria* 11 (9): 211-212, 1983
- Joziassé, H.: Hondskruid op Walcheren (1986). *Natura* 83 (9): 275-276, 1986
- Kreutz, C.A.J.: *De orchideeën in Zuid-Limburg: resultaten van een totale inventarisatie in 1980*. 1. *Natuurhist.Maandblad* 70 (2): 35-39, 1981
- Kreutz, C.A.J.: *De verspreiding van de inheemse orchideeën in Nederland*. Zutphen, 1987
- Leten, M.: Distribution dynamics of orchid species in Belgium: past and present distribution of thirteen species. *Verhand. Kon.Belg.Bot.Ver.* 11: 133-155, 1989
- Rysy, W.: Die Orchidee des Jahres 1990. Die Pyramidenorchis (*Anacamptis pyramidalis*). *Ber.Arbeitskrs.Heim.Orchid.* 7 (1): 83-87, 1990
- Sterk, A.A.: Jaarlijkse registratie van aantallen individuen van zeer zeldzame Nederlandse plantesoorten en de populatiedynamica. *Gorteria* 8 (1): 1-10, 1976
- Sterk, A.A.: *Anacamptis pyramidalis* bij Wijk aan Zee. *Gorteria* 8 (5): 81-85, 1976
- Vermeulen, P.: *Orchidaceae. Flora neerlandica* dl. 1, afl. 5, Amsterdam, 1958
- Wienhöfer, M.: Zur Verbreitung und Gefährdung von *Anacamptis pyramidalis* in Nordrhein-Westfalen (NRW). *Ber.Arbeitskrs.Heim. Orchid.* 6 (1): 143-155, 1989
- Wilde, W.J.J.O. de: Enige opmerkingen over de verarming van de duinflora bij Wijk aan Zee. *Gorteria* 8 (3): 49-51, 1976

D.W. Kapteyn den Boumeester
Ligusterlaan 3
2015 LH Haarlem

foto's op pag. 73: 1 3
2 4

- 1 *Dactylorhiza sphagnicola*, Aurich, 24-5-1990, foto H. Dekker (zie pag. 59-66)
- 2 *Dactylorhiza sphagnicola*, Aurich, 24-5-1990, foto H. Dekker (zie pag. 59-66)
- 3 4 ex. *Anacamptis pyramidalis* temidden van *Dactylorhiza praetermissa*, Amsterdam, westelijk haventerrein, 2-7-1990, foto D.W. Kapteyn den Bourmeester (zie pag. 69)
- 4 *Ophrys lacaitae*, 10-5-1990, foto H. Dekker (zie pag. 49-53)

